

Een pleidooi voor een substantiële metafysica

Emanuel Rutten

Een kernthese uit het boek *Every Thing Must Go* van James Ladyman en Don Ross is de claim dat metafysica zich alléén nog maar mag bezighouden met het samenvoegen van de resultaten van de positieve vakwetenschappen, zonder daarbij zelfstandig inzichten over de aard van de werkelijkheid in te brengen. Metafysica moet volgens beide heren dus gereduceerd worden tot dienstmaagd van de vakwetenschappen. Een eigenstandige substantiële metafysica heeft voor hen afgedaan.

Zelf meen ik dat de stelling van Ladyman en Ross onhoudbaar is. Dit zal ik hieronder kort onderbouwen door te laten zien dat ook in onze tijd een vruchtbare *substantiële* metafysica nog altijd mogelijk en zelfs springlevend is, zodat de rationale ontbreekt om mee te gaan in de gedachte dat alléén de positieve vakwetenschappen ons inzicht geven in de algemene werking en structuur van de wereld. Ook de metafysica draagt hieraan bij.

Maar hoe ziet zo'n substantiële metafysica er dan uit? Iedere empirische vakwetenschap bestudeert een bepaald deelgebied van de werkelijkheid. De metafysica daarentegen kiest als haar onderwerp het zijnsgeheel als zodanig. Ze overstijgt de grenzen van ieder afzonderlijk vakgebied en beoogt zo een beschrijving te geven van het zijn in haar geheel. Zo biedt ze ons een veel ruimer perspectief.

Hiertoe stelt de metafysica fundamentele vragen die betekenisvol zijn, maar buiten het bereik van iedere afzonderlijke vakwetenschap vallen, zoals de vraag waarom er überhaupt iets is, of getallen bestaan, wat identiteit en verschil is, wat 'zijn' betekent en of onze kennis betrekking heeft op een objectieve werkelijkheid die onafhankelijk van ons bestaat, of gaat over de wereld zoals deze door ons ervaren en gedacht wordt.

Zoals L. A. Paul in zijn artikel *Metaphysics as modeling: the handmaidens' tale* uit 2012 laat zien, kan metafysische theorievorming zich eveneens vruchtbaar richten op het achterhalen en verhelderen van de meest algemene ontologische categorieën van de wereld en hun onderlinge relaties. Zo onderzoekt zij de natuur van wetten, kansen, modaliteit, causaliteit, persistentie, objecten en eigenschappen. En dit is voor een goed begrip van de werkelijkheid in haar geheel van groot belang.

De metafysica gaat hierbij steeds uit van een *inclusief* begrip van rationaliteit, waarbij naast de empirische methoden van de vakwetenschappen ook conceptuele analyse, a priori intuïties, en fenomenologische reflecties worden ingezet. En dit is gerechtvaardigd. Precies omdat géén enkel menselijk cognitief vermogen onfeilbaar is, is het verstandig om ons niet tot één of slechts enkele vermogens te beperken. We dienen de beschikbare vermogens met elkaar te blijven confronteren.

Om te komen tot een overkoepelende visie op het zijnsgeheel combineert de metafysica dan ook empirisch vakwetenschappelijke met strikt metafysische inzichten. Dit levert een *evenwicht* tussen beide op, waarbij de resultaten van de empirische vakwetenschappen gebruikt kunnen worden om a priori intuïties te corrigeren, en omgekeerd eveneens a priori intuïties ingezet kunnen worden om vakwetenschappelijke kennis te interpreteren. Op deze wijze voegt de hier geschetste substantiële metafysica dus echt iets toe aan onze begripsvorming van de wereld.

Zo is het interpreteren van de wiskundige formules van de kwantummechanica niet louter een taak voor de fysica. A priori intuïties over toeval, causaliteit en bewustzijn spelen eveneens een rol bij het

kiezen voor een deterministische of indeterministische interpretatie, of een met of zonder bewuste waarnemers.

Het gaat dus om een vruchtbare *wisselwerking* tussen de empirische vakwetenschappen en de metafysica, waarbij elk haar eigen karakter en verantwoordelijkheid behoudt. Nu leidt metafysische reflectie tot meerdere mogelijke allesomvattende theorieën. Om tot een rationele afweging tussen deze metafysische theorieën te komen wordt daarom meestal nagegaan welke theorie het beste voldoet aan bepaalde *epistemische deugden*. Zo dient een metafysische visie op het zijnsgeheel zo eenvoudig mogelijk te zijn, niet *ad hoc* te zijn, een vergaande mate van consistentie en coherentie te vertonen, niet te conflicteren met de empirische vakwetenschappen en te beschikken over een breed holistisch verklaringsbereik waarbij niet alleen de oorsprong van de kosmos, het leven, bewustzijn en morele waarden, maar ook een groot aantal andere fenomenen op een eenduidige en samenhangende manier begrepen kunnen worden. Het inzetten van genoemde epistemische deugden komt neer op het kiezen van *de best mogelijke verklaring*. A priori intuïties spelen hierbij een cruciale rol omdat het evalueren welke metafysische theorie het beste voldoet aan genoemde deugden onmogelijk alléén op empirische ervaring gebaseerd kan zijn.

Aanvullend heeft A. Ney in zijn artikel *Neo-positivist metaphysics* uit 2012 laten zien dat a priori intuïties meer specifiek worden ingezet om bij het zoeken naar de best mogelijke verklaring die delen van een metafysische theorie te bepalen die niet al van vakwetenschappelijke inzichten afleesbaar zijn. Elke metafysische theorie heeft namelijk een *core* die wordt gevormd door wat de vakwetenschappen ons leren. A priori intuïties spelen zo dus een cruciale rol waar het gaat om het uitbreiden van de *core* tot een allesomvattend metafysisch model van de werkelijkheid. Zo levert de metafysica inzichten die onze partiële empirische vakwetenschappelijke theorieën niet leveren.

Op de hierboven beschreven wijze is dus een metafysica mogelijk die in voortdurende dialoog met de empirische vakwetenschappen komt tot een overkoepelend, compleet en coherent wereldbeeld, en zo substantieel bijdraagt aan het komen tot inzicht in de algemene samenhang en structuur van de wereld. Er is dan ook geen enkele reden om mee te gaan in het sciëntisme van Ladyman en Ross, volgens welke er buiten de positieve vakwetenschappen geen enkel cognitief heil mogelijk zou zijn.

Mijn duiding van een substantiële metafysica maakt gebruik van a priori intuïties. Laat ik daarom een aantal bewaren tegen het inzetten van dergelijke intuïties bespreken. De geschiedenis van filosofie en wetenschap zou hebben laten zien dat a priori intuïties onbetrouwbaar zijn en precies daarom geen epistemische waarde hebben. Dit bezwaar is echter niet sterk. Zolang wij ons realiseren dat onze a priori intuïties feilbaar zijn en gecorrigeerd kunnen worden door nieuw empirisch onderzoek, is er geen reden om dergelijke intuïties geen rol te laten meespelen in ons kritische redegebruik. Al onze cognitieve bronnen van inzicht zijn immers feilbaar.

Verder kunnen experts in de metafysica onderling verschillende a priori intuïties hebben. Dit doet echter niets af aan de legitimiteit ervan. Want in bijvoorbeeld een wetenschap als de economie bestaan eveneens meningsverschillen over bepaalde intuïties, zonder dat dit deze wetenschap illegitiem maakt. Bovendien zijn er goede voorbeelden van fundamentele metafysische beweringen, die alleszins redelijk zijn en die alleen a priori rechtvaardigbaar lijken, zoals de bewering dat iets niet uit niets kan ontstaan, of dat identieke entiteiten al hun eigenschappen delen.

Sterker nog, uitgaan van zoiets als 'empirische ervaring' is zelf uiteindelijk bruut oftewel a priori. Het kan immers niet vanuit de empirische ervaring weerlegd worden. En iets soortgelijks geldt voor andere noties die voor de wetenschap constitutief zijn, zoals 'waarheid', 'rationaliteit' en 'kennis'.

Ook wordt vaak vergeten dat metafysische intuïties gekalibreerd worden door ze te toetsen tegen allerlei andere bronnen van inzicht, zoals wetenschappelijke achtergrondinformatie, zintuiglijke ervaring en logische deductie. In tegenstelling tot wat critici vaak denken is het dan ook niet zo dat in de metafysica a priori intuïties als een soort mysterieus *sui generis* vermogen op zichzelf staan.

Evenmin zijn er redenen om te vermoeden dat we het hier hebben over allerlei niet-rationele voorgevoelens en eerste indrukken. Metafysische intuïties hebben namelijk specifieke kenmerken die genoemde gevoelens en indrukken niet hebben. In zijn artikel *Philosophical Intuitions: Their Target, Their Source, and Their Epistemic Status* uit 2007 noemt Goldman drie aspecten. In de eerste plaats gaat het om intuïties die een modale inhoud hebben en modaal betrouwbaar zijn. Wanneer we bijvoorbeeld de metafysische intuïtie hebben dat het niet zo is dat iets wel én niet bestaat, dan hebben we tegelijkertijd de intuïtie dat dit *noodzakelijk* zo is, dat het eenvoudigweg niet anders dan zo kan zijn. Daarnaast hebben metafysische intuïties veelal een abstracte en generieke inhoud, en is er om die reden minder ruimte voor willekeur. In de derde plaats vertoont de fenomenologie van metafysische intuïties belangrijke structuurovereenkomsten met wiskundige en logische intuïties.

Al met al is er dan ook geen goede reden om te beweren dat metafysici geen beroep zouden mogen doen op a priori intuïties. Maar waarom is men dan zo sceptisch geworden tegenover a priori intuïties en daarmee tegenover de metafysica? Er lijkt hier sprake te zijn van meer dan het wijzen op de feilbaarheid van a priori intuïties, iets wat iedere redelijke metafysicus immers erkent, maar zoals besproken geen probleem vormt voor een substantiële metafysica.

Genoemd scepticisme is wellicht een gevolg van een culturele ontwikkeling binnen het laatmoderne en postmoderne denken zelf. Wij lijken de intuïtie te zijn verloren dat in het autonome redegebruik, in het zuivere denken over de werkelijkheid, zich iets waarachtigs kan aandienen; dat ons denken en de werkelijkheid intrinsiek op elkaar betrokken kunnen zijn. En juist dat is een groot gemis.